

УДК 811.111'27

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сніжана Голик

*Ужгородський національний університет,
вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000*

Розглянуто проблеми методології лінгвокультурологічних досліджень. Проаналізовано проблему “мовної особистості”. З'ясовано її структуру та основні одиниці презентації. Досліджено проблему співвідношення мови та культури на рівні мовної особистості. Визначено місце лінгвокультурологічних досліджень у парадигмі інших антропоцентричних дисциплін.

Ключові слова: мовна особистість, мовленнєва особистість, антропоцентризм, лінгвокультурологія, лінгвокультурологічний аналіз текстів.

Мова в усі часи є найбільш яскравою ідентифікувальною характеристикою етносу. Ще давні греки для пізнання звичаїв будь-якого народу радили перш за все вивчати його мову. Незаперечним є і зв'язок мови з культурою, оскільки саме мова – найпопулярніше знаряддя культури.

У рамках сучасної парадигми антропоцентричних досліджень актуальним є вивчення мови як інструменту пізнавальної діяльності людини. У ході аналізування мовних явищ ми виходимо перш за все з того, що мовні форми залежать від мисленнєвої активності їхніх носіїв, від соціальних та національних чинників. У мові людина зберігає і закріплює результати пізнання навколишньої дійсності, і через мову передає здобуті знання.

Наша мета – формулювання проблеми “мовної особистості” в руслі сучасної лінгвокультурології. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

- пояснити поняття “мовна особистість” з погляду культурології та лінгвістики;
- розглянути проблему співвідношення культури та мови на рівні мовної особистості.

Проблема співвідношення мови, культури й особистості не є новою, вона започаткована ще в працях В. фон Гумбольдта та О. Потебні. В. фон Гумбольдт уважав, що мова – це дух народу, і культура представлена перш за все у мові [10].

Проте найбільшого розквіту дослідження цих питань досягло наприкінці ХХ ст., коли відбувалася зміна парадигми наукових досліджень, і на першому плані постали проблеми антропоцентризму, функціональної і когнітивної лінгвістики, які в центр наукових досліджень ставлять людину, творця висловлювання. Антропоцентрична парадигма – це зміщення інтересів дослідника з об'єкта пізнання на суб'єкт. На новому етапі розвитку науки увага дослідників перемістилася з уже вивченого центру на периферію і на межі різних галузей лінгвістики виникли суміжні дисципліни: психолінгвістика, когнітивна психологія, соціолінгвістика, етнолінгвістика та ін.

Сьогодні однією з таких дисциплін є лінгвокультурологія. Як самостійний напрям вона сформувалася у 90-ті роки ХХ ст. на підставі ідеї зв'язку між мовою і культурою. Представники лінгвокультурології (Н. Арутюнова, В. Карасик, С. Воркачов, В. Красних, В. Маслова та ін.) основним завданням цієї галузі визначили вивчення та опис взаємовідношення мови та культури, мови та етносу, мови та ментальності народу [6, с. 64]. Через пізнання лінгвокультури можна зрозуміти матеріальну та духовну самобутність етносу.

Дослідження мови в аспекті лінгвокультурології дає змогу виявити та проаналізувати лінгвокультурні особливості певної нації, дослідити її етносвідомість та мовомислення, описати культурні компоненти в семантиці текстів [19, с. 113]. Зазначимо, що останнім часом кількість праць з лінгвокультурологічної проблематики зростає. Серед них особливо популярна праця В. Маслової “Лінгвокультурологія”, де автор переконливо доводить міждисциплінарний характер галузі, розмежовує суміжні напрями, формулює мету, завдання та поняттєвий апарат [18]. Об'єктом лінгвокультурології є взаємодія мова–культура та дослідження цього зв'язку як єдиної системної цілісності. Окрім мови, як транслятори культурної інформації та культури до об'єктного поля лінгвокультурології вводять і людину, яка створює цю культуру, користуючись мовою. Лінгвокультурологія вивчає матеріалізований об'єкт культури, продукт творчості, втілений у мові.

Предметом лінгвокультурології стали засоби мовної системи та її дискурсивні продукти, такі як міфологеми, паремії, символи й стереотипи, образи, мовленнєва поведінка, стилістичний уклад мови, мовленнєвий етикет, взаємодія релігії та мови і лінгвокраїнознавчі слова та вирази [18, с. 36–47]. Проте окремі вчені до предметної сфери залучають і тексти у їхніх різновидах та виявах як результат дії людської свідомості з національно-орієнтованою формою вираження [15, с. 26]. Також як предмет визначають духовну та матеріальну культуру, вербалізовані артефакти, що формують мовну картину світу [1, с. 32].

Основними категоріями лінгвокультурологічного аналізу постають лінгвокультуреми, об'єднані в лінгвокультурологічне поле [8, с. 44–74]. Також сюди зачисляють культурні семи, культурний фон, культурний концепт, культурний простір, лінгвокультурна парадигма, менталітет, культурні цінності, мовна компетенція [18, с. 48–50]. До основних лінгвокультурологічних категорій також належать такі категорії, як архетип, метафора, символ тощо [15, с. 111–124]. Однак предметом дослідження лінгвокультурології стає лише той мовний знак, який містить культурну інформацію.

Метод вивчення лінгвокультурологічних об'єктів повинен враховувати їхній мовний та позамовний зміст. Ученими введено навіть термін на позначення цієї єдності лінгвістичного та екстралінгвістичного змісту – “лінгвокультурема” [7, с. 32]. Щодо методологічного арсеналу лінгвокультурології, то зазначимо про використання різних сучасних методик – як мовознавчих, так і соціологічних.

Лінгвокультурологічний аналіз текстів становить особливий предмет дослідження. Людина пізнає культуру, коли засвоює її тексти, тому тексти є справжніми сховищами культури. У дослідженнях з проблеми мова–культура мова є як передавач культурних цінностей. За визначенням Ф. Бацевича, кожний носій мови є одночасно носієм культури, тому мовні знаки мають здатність виконувати функцію знаків культури і слугують засобами представлення культурно-національної ментальності носіїв мови [4, с. 252].

Текст є своєрідною проекцією культурного простору і має низку наслідків стосовно своєї структури, змісту та мовного наповнення. Це означає, що в тексті будуть реалізовані наявні в тій чи іншій лінгвокультурній спільноті вимоги та настанови щодо створення мовленнєвого продукту, які відповідають зовнішнім умовам ситуації породження цього продукту. У контексті цього можна говорити про структуру тексту як культурно-детерміновану сутність. Культурна специфіка в цьому разі, відображається як в ієрархії тематичних структур, так і в тематиці матеріалу. Також лінгвокультурологічному аналізу може піддаватися і змістова площина. Відомо, що текст є інформаційною структурою, яка несе певну інформацію. І. Гальперін запропонував розрізняти змістово-фактуальну, змістово-підтекстову та змістово-концептуальну інформації тексту [9, с. 26–50]. Найцікавішою у нашому випадку змістово-концептуальна інформація тексту, оскільки саме вона є контентоутворювальною, тобто стосується основного задуму тексту. Водночас з позицій лінгвокультурології можна аналізувати і прагматичний план тексту. Орієнтацію на цілеспрямоване управління сприйняттям адресата досягають засобами дискурсивних практик, а саме – використанням метафоричних моделей, стереотипів певної ЛКС, системою номінативних, аксіологічних та риторичних засобів.

Наступним кроком є аналіз мовної складової. У цьому аспекті йдеться про лінгвокультурологічний підхід до вивчення мовних засобів, обраних для опису певної ситуації. Мовний зріз дає змогу показати картину функціонування сучасної мови на конкретному етапі розвитку: виявити зміни в семантиці, прагматиці, синтактиці мовних одиниць, простежити за утворенням нових одиниць тощо. Безперечно, що культурологічна маркованість текстів, тобто детермінованість у виборі мовних засобів чинниками етнокультурного порядку, є наслідком мовних одиниць, які наповнюють текст [12, с. 3].

Отож, останнім часом з'являється багато аргументів на користь системного вивчення цієї проблеми. У цій парадигмі збігаються інтереси всіх наук про людину, адже мова є головною формою відображення та збереження національної культури. Для вивчення мови необхідно оволодіти тими знаками, які ведуть до розуміння певного культурного компонента [22, с. 31–37; 17, с. 197–198].

Культурний контекст розглядають як сукупність інституційних, рольових, ціннісних, когнітивних умов реалізації подій чи фактів, з одного боку, і сукупність виражальних засобів, які використовує людина за цих обставин, – з іншого [13, с. 29–33].

Зміни в лексичному складі мови перебувають у колі лінгвокультурологічних досліджень, оскільки оновлення словникового складу є віддзеркаленням культурних змін у суспільстві та в нації.

Також специфічно національні риси простежуються і на граматичному рівні, оскільки існують певні засоби відтворення способу мислення як етносу загалом, так і окремих індивідів.

Формування антропоцентричної парадигми призвело до повернення мовознавчої проблематики в напрямі людини та її місця в культурі, оскільки в центрі уваги культури та культурної традиції є мовна особистість в усьому різноманітті виявів. Мова безпосередньо пов'язана з відображенням рис особистості. Однак поняття мовної особистості з'являється лише в парадигмі антропологічної лінгвістики, де воно посідає центральне місце. Поняття “мовна особистість” є складним міждисциплінарним терміном, у значенні якого поєднано філософські, соціологічні та психологічні погляди. Перш за все, це

людина як носій мови, здатна до мовленнєвої діяльності [25, с. 64]. Іншими словами, це комплекс особливостей, який дає змогу індивіду утворювати та сприймати мовленнєві повідомлення. З огляду на ці міркування варто говорити про мовленнєву особистість. З іншого боку, існує розуміння “мовної особистості” як сукупності особливостей вербальної поведінки. У цьому випадку розглядають людину, яка використовує мову як засіб спілкування, – у такому разі йдеться про комунікативну особистість [5, с. 3]. І, насамкінець, “мовна особистість” – це базовий, національно-культурний прототип носія певної мови. Отже, у цьому випадку йдеться про етносемантичну особистість, оскільки основою для створення цього образу є особливості світогляду та мовленнєвої поведінки, закріплені словниками [6, с. 65].

Відтворення образу людини за даними мови, яке виконують через етнокультурну авторизацію поняття, подібне до авторизації етносемантичної особистості як зафіксованого в семантичній системі мови базового національно-культурного прототипу носія цієї мови [3, с. 348].

У руслі розгляду “мовної особистості” як сукупності вмінь та характеристик останнім часом у мовознавчих дослідженнях говорять про “**мовну особистість певного індивіда**” – автора художнього твору [23], учня [20], студента [16], політика [21] тощо. Мовна особистість формується у своєрідній системі координат, яка задана тими чи іншими цінностями, які існують у народу, зразками соціальної поведінки, особливостями сприйняття світу. Російський учений Ю. Караулов розробив рівневу модель мовної особистості з опорою на художній текст [14, с. 43–56]. Відповідно до неї, мовна особистість має три структурні рівні. Перший – вербально-семантичний – відображає ступінь володіння побутовою мовою. Другий рівень – когнітивний – актуалізує та ідентифікує релевантні знання та уявлення, які властиві соціуму (мовній особистості). Цей рівень є особливо цікавим у ході аналізу колективної мовної особистості, він передбачає відображення мовної моделі світу особистості, її тезаурусу та культури. Третій – найвищий рівень – є прагматичним і охоплює характеристику мотивів, які керують розвитком мовної особистості.

На вербально-семантичному рівні як одиниці розглядають окремі слова. На лінгвокогнітивному (тезаурусному) рівні базовими одиницями є поняття, концепти, ідеї. Як стереотипи аналізують генералізовані висловлювання, крилаті вислови, прислів'я, приказки. У лінгвістичних працях останніх років до стереотипів цього рівня зачисляють і національно-детерміновані уявлення, що існують у кожній національній культурі. Аналіз культурно-національної конотації дає змогу простежити вплив культурно-людського чинника на формування та функціонування таких одиниць, і як наслідок такого впливу – набуття ними функції стереотипів національної культури.

Відносини одиниць третього – прагматичного – рівня визначені комунікативною ситуацією. Стереотипи взаємодіють з іншими елементами та корелюють з інтенціями особистості залежно від умов комунікації. Такий інтегративний потенціал властивий прецедентним текстам, які відсилають читача до культурного фону та фонду мовної особистості [11, с. 294]. Феномен прецедентності характерний лише для певних текстів, а саме – таких, які мають значення для особистості в пізнавальному та емоційному відношенні, або ж таких, які мають надособистісний характер, або ж звертання до яких у дискурсі мовної особистості відбувається неодноразово. Якщо текст входить

до прагматикону особистості, то його вживання пов'язане з системою знань про світ, які реалізуються у цій етнокультурній. Найявністю у мовленнєвому арсеналі особистості таких прецедентних текстів дає змогу узагальнити якості цієї особистості, оскільки це співвідноситься з сукупним знанням представників цієї етнокультури.

Рівнева модель мовної особистості відображає узагальнений тип особистості. Конкретних же мовних особистостей у цій культурі може бути багато, вони відрізняються варіаціями значущості кожного рівня в складі особистості. Отже, мовна особистість – це багатокомпонентна парадигма мовленнєвих особистостей. У цьому разі, мовленнєва особистість – це мовна особистість у парадигмі реального спілкування, у діяльності. Саме на рівні мовленнєвої особистості з'являється національно-культурна специфіка мовної особистості [18, с. 119].

У зміст мовної особистості зазвичай включають такі компоненти:

- 1) ціннісний, світоглядний компонент змісту, тобто систему цінностей;
- 2) культурологічний, тобто рівень оволодіння культурою як ефективний засіб підвищення інтересу до мови;
- 3) особистісний, тобто те індивідуальне, що існує в кожній людині [18, с. 81].

Мовна особистість існує в культурному просторі, відображеному в мові, у формах суспільної свідомості, у стереотипах поведінки, у предметах матеріальної культури. Культурні цінності – це система, у якій можна виділити універсальні та індивідуальні, домінуючі та додаткові змісти. Вони знаходять відображення в мові, а саме – у значеннях слів, синтаксичних одиниць, фразеологізмах, у пареміях і прецедентних текстах.

Отже, мовна особистість – це соціальне явище, яке, проте, має й індивідуальний аспект. Індивідуальне в мовній особистості формується через внутрішнє відношення до мови. Основним засобом перетворення індивіда у мовну особистість є соціалізація, яка передбачає:

- процес включення людини в певні соціальні відносини, у цьому мовні особистості є свого роду реалізацією культурно-історичного знання суспільства;
- мовленнєво-мисленнєву діяльність відповідно до норм певної етнокультури;
- процес засвоєння законів соціальної психології народу.

Науковці зазначають, що у становленні мовної особистості особливу роль відіграють другий і третій аспекти, оскільки процес присвоєння національної культури та формування соціальної психології народу можливі лише засобом мови [18, с. 82].

Можна зробити висновок, що вихідним принципом лінгвокультурологічного дослідження мовної особистості є розуміння цього поняття як складного міждисциплінарного терміна, у значенні якого поєднано філософські, соціологічні та психологічні погляди. Лінгвокультурологічний аналіз текстів становить особливий предмет дослідження. Мовна особистість – це багатокомпонентна парадигма мовленнєвих особистостей і саме на рівні мовленнєвої особистості з'являється національно-культурна специфіка мовної особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алефиренко Н. Ф.* Лінгвокультурологія: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. Пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта: Наука, 2010. – 288 с.

2. *Алещенко Е. И.* Коллективная языковая личность и ее отражение в народной сказке / Лингвокультурология / Е. И. Алещенко / Acta Linguistica. – Vol. 1. – 2007, 1. – С. 79–85.
3. *Апресян Ю. Д.* Избранные труды. Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 767 с.
4. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид.центр “Академія”, 2004. – 344 с.
5. *Богин Г. И.* Типология понимания текста : учебн. пособие / Г. И. Богин. – Калинин : Изд. КГУ, 1986. – 84 с.
6. *Воркачев С. Г.* Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки – 2001. – № 1. – С. 64–72.
7. *Воробьев В. В.* Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М., 1997. – С. 32.
8. *Воробьев В. В.* Лингвокультурология: монография / Воробьев В. В. – М. : РУДН, 2008. – 336 с.
9. *Гальперин И. Р.* Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
10. *Гумбольдт В.* Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 450 с.
11. *Ємельянова О.* До питання про лінгвістичну концепцію мовної особистості / О. Ємельянова // Наукові записки : зб. наук. пр. – 2010. – С. 293–296. – (Серія: філол. науки ; вип. 89 (1)).
12. *Иванова С. В.* Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц: автореф. дисс. док. филол. наук / С. В. Иванова. – Уфа, 2003. – 26 с.
13. *Иванова С. В.* Политический медиа-дискурс в фокусе культурологи / С. В. Иванова // Политическая лингвистика. – Вып. 1(24). – Екатеринбург, 2008. – С. 29–33.
14. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
15. *Кононенко В. І.* Українська лінгвокультурологія : навч. посіб / В. І. Кононенко. – К. : Вища шк., 2008. – 327 с.
16. *Лавриненко О. Л.* Структурно-функціональні особливості мовної особистості студентів: автореф. дис. ... канд. психол. наук ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки / О. Л. Лавриненко. – Луцьк, 2011. – 19 с.
17. *Марціяш М. З.* Теорія ментальності в контексті сучасної лінгвокультурології / М. З. Марціяш // Науковий вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – С. 196–198.
18. *Маслова В. А.* Лингвокультурология : монография / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
19. *Мацько Л.* Стилїстика та історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів / Л. Мацько // Вісник Львів. ун-ту. – 2010. – С. 112–116. – (Серія філол. ; вип. 50).
20. *Мороз О.* Формування мовної особистості учня засобами літератури / О. Мороз // Нова пед. думка. – 2008. – № 2. – С. 66–68.
21. *Петлюченко Н. В.* Харизматика: мовна особистість і дискурс: монографія / Н. В. Петлюченко ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. – Одеса : Астропринт, 2009. – 458 с.
22. *Римашевський Ю.* Соціолінгвістика і лінгвокультурологія: спільне і відмінне у підходах до вивчення взаємодії мови та культури / Ю. Римашевський // Мова і суспільство. – 2010. – Вип. 1. – С. 31–37.
23. *Синиця І. А.* Мовна особистість автора у науково-гуманітарному тексті XIX ст. (комуні-

- кативний, культурологічний, образно-стилістичний аспекти)/ Автореф. дис. д-ра філол. наук / І. А. Синиця; НАН України, Ін-т мово знав. ім. О. О. Потебні. – К., 2007. – 36 с.
24. *Славова Л. Л.* Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект: монографія / Л. Л. Славова. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Житомир, 2010. – 358 с.
25. *Сухих С. А.* Репрезентативная сущность личности в коммуникативном аспекте реализации / С. А. Сухих, В. В. Зеленская. – Краснодар, 1997. – 164 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.02.2012

Прийнята до друку 21.02.2012

LANGUAGE PERSONALITY AS AN OBJECT OF LINGUAL-CULTURAL STUDIES

Snizhana Holyk

*Uzhhorod National University,
14, Universytets'ka St., Uzhhorod, 88000*

The article deals with methodological problems of lingual-cultural researches. The problem of “language personality” was analysed. The structure and main units of its presentation were in the focus of our attention. The problem of correlation between language and culture at the level of language personality was studied. The position of lingual-cultural researches in the paradigm of other anthropocentric disciplines was defined.

Key words: language personality, speech personality, anthropocentrism, lingual-cultural studies, lingual-cultural text analysis.

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Снежана Голик

*Ужгородский национальный университет,
ул. Университетская, 14, г. Ужгород, 88000*

Рассмотрено вопросы методологии лингвокультурологических исследований. Проанализировано проблему “языковой личности”. Рассмотрено ее структуру и основные единицы презентации. Исследовано проблему соотношения языка и культуры на уровне языковой личности. Установлено место лингвокультурологических исследований в парадигме антропоцентрических дисциплин.

Ключевые слова: языковая личность, речевая личность, антропоцентризм, лингвокультурология, лингвокультурологический анализ текстов.